

FÜLEKI KATALIN

Szétfoszlott etnicitás

– *A Kádár-korszak a szlovákság emlékezetében**

A rendszerváltó évek elmúltával, az elmúlt nagyjából egy évtizedben felértékelődni látszik a Kádár-korszak, elsősorban a közvéleményben, de helyenként a tudományos megközelítésekben is. Elsősorban a szociális biztonság, a mindenki számára elérhető viszonylagos jólét, a teljes foglalkoztatottság, az egyéni és társadalmi szintű anyagi gyarapodás jelentik a nosztalgia alapját.

Valuch szerint a közvélemény ilyen irányú alakulása háttérben három tényező húzódik meg:

- a hatvanas-hetvenes években történik az ország civilizációs szintjének jelentős, a lakosság számára is jól érezhető növekedése. „Ezt a változást akkor és ma is sokan úgy értelmezték/értelmezik, mint a viszonylagos jólét általánossá, pontosabban elérhetővé válásának (kivételes) pillanatát”¹ – fogalmaz a szerző.
- a rendszerváltás a társadalom jelentős részétől nagy áldozatokat követelt, s a kezdeti remények után sokan csalódtak. A rendszerváltás „veszteseinek”, akik nem tudtak sikeresen alkalmazkodni az új körülményekhez, a Kádár-korszak – annak kiszámíthatóságával, szociális biztonságával – felértékelődött.

---

* Jelen tanulmány elkészülését az OTKA 2003–2005 között zajló, T 38025. számú, „A Kádár-korszak társadalmi emlékezeté” c. kutatása tette lehetővé. A kutatást Kovács Éva vezette.

¹ Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus”. In: Romsics Ignác (szerk): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris: Budapest, 2003, 361391.

- a harmadik tényező a jelenlegi helyzettel való elégedetlenség – ami megkérdőjelezi a rendszerváltás érdekében hozott áldozatokat is.

A Gallup Országimázs vizsgálat eredményei szerint a Kádár-korszak a harmadik leginkább jó megítélésű korszak hazánk történelmében – azonban Mátyás király és Szent István kora előzik meg a sorban, így tulajdonképpen a legújabb kori történelemben erről a korszakról gondolkodnak a legpozitívabban az emberek. Ez a vélekedés azonban korántsem egyöntetű: a generációs hovatarozás, a társadalmi státus, a lakóhely, a foglalkozás erősen befolyásolja a véleményeket. A Kádár-korszak első-sorban az idősek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, az alacsony jövedelemmel rendelkezők, a falun lakók körében ébreszt nosztalgia.²

1. A kisebbségek helyzete Magyarországon a II. világháború után

A 20. század második felének kisebbségpolitikáját, a Magyarországon élő nemzetiségek helyzetét a II. világháború utáni európai és hazai politikai átrendeződések ismeretében érthetjük csak meg. Ennek részletes tárgyalására most nyilvánvalóan nincs mód, ám a legfontosabb folyamatokat az alábbiakban megpróbáljuk röviden felvázolni.

A megváltozott „körülmények” közül az egyik legszembeötlőbbnek Európa új politikai térképét, illetve a jelentős részben már az I. világháború után kialakult államhatárait tekinthetjük –, ez utóbbi különösen nyilvánvaló volt Közép- és Dél-Európában. Ebben a térségben a nemzeti kisebbségek szempontjából döntő jelentőségűnek számított az a tény, hogy a nemzeti és az állami területi határok nagyon távol estek egymástól. A győztes hatalmak által diktált békeszerződések olyan helyzetet teremtettek, ahol a lakosság rendkívül jelentős arányát különböző nemzeti kisebbségek alkották, illetve a létrejövő új országok egy részében (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) ún. államalkotó nemzetek kerültek „meghatározásra”.³ Ez különösen paradox helyzetet teremtett, hiszen az államhatárok kijelölésében (az I. világháborúhoz hasonlóan) alapvetően a nemzeti elv volt (pontosabban lett volna) a meghatározó. 1945 után ráadásul – ellentétben az I. világháború utáni időszakokkal – a nemzetiségi kérdést

² Országkép 2000 Gallup Országimázs Vizsgálat <http://www.gallup.hu/gallup/orszagkep/oimtoc.htm>.

³ Balogh Sándor – Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek*. Napvilág: Budapest, 2002.

alapvetően az egyes államok belügyének tekintették, rendezését rábízták az ebben a kérdésben teljesen különböző történelmi tapasztalattal rendelkező, illetve alapvetően eltérő helyzetben lévő régi és új országokra. Végül mindez egy alapvetően bipoláris európai és világpolitikai helyzet keretében valósult meg.

A nemzetiségek helyzetét alapvetően meghatározta az a jogi körülmény, hogy gyakorlatilag nem jött létre Magyarországon olyan nemzetiségi törvény, amely az itt élő kisebbségek életének legfontosabb elemeit szabályozta volna. A világháborút követő években ennek elsősorban külpolitikai okai voltak, az 1947. évi békeszerződés után azonban jelentős részben a belpolitikai folyamatok voltak a meghatározóak. Az állampárt egyeduralmát megvalósító, a különböző „alulról jövő” társadalmi önszerveződésekkel lényegileg szemben álló monolit politikai berendezkedés értelemszerűen nem engedett megfelelő teret a nemzetiségi önszerveződéseknek. Ezzel összefüggésben nem jöhettek létre önálló nemzetiségi politikai vagy állami szervek sem, így semmifajta érdeemi autonómia-törekvés sem fogalmazódhatott meg egyik hazai nemzeti kisebbség vonatkozásában sem. Az ilyen keretek között formálódó magyarországi nemzetiségi politika gyakorlatilag csak a – bár az identitásörzésben önmagában meghatározó jelentőségű – kulturális és oktatási tevékenységre összpontosulhatott. Nem volt ez másként a második legnagyobb hazai kisebbség, a szlovák közösség esetében sem.

2. A magyarországi szlovákság

A mai Magyarország területén a szlovákok a törökök kiűzetése utáni időkben telepedtek le. Bevándorlásuk nagyjából két évszázadig tartó, hosszú folyamat volt. Elsősorban benépesítő migráció zajlott a török uralom idején elnéptelenedett területekre. A migráció fő oka a termőföld volt: a szlovákság igen jelentős hányada rossz minőségű és kevés földdel bíró hegyvidéki területeken élt, így az elhagyott magyarországi termőföldek a jólét reményével kecsegtettek. De nem csak a föld jelentett motivációs tényezőt: a levándorlók szabad menetelő jogokat vártak. A másik fontos tényező a szabad vallásgyakorlás: az evangélikus szlovákokat eredeti lakhelyükön vallási türelmetlenség sújtotta, s a letelepedéshez kötve szabaddá válhatott számukra a vallásgyakorlás.

A levándorlás több szakaszban zajlott le; az első szakaszban még a szökés volt a legjellemzőbb, később szervezett telepítés zajlott. Az első

nagy levándorlási hullám 1690-től az 1770-as évek végéig zajlott, a második nagy betelepülési hullám pedig a 19. században.⁴ A szlovákság nagyrészt falvakban és mezővárosokban telepedett le, és szinte teljes mértékben földművelésből élt. A hegyvidéken elsősorban falvak jöttek létre, az alföldön a mezőváros is jellemző. A települések nyelvszigeteket alkotva jöttek létre, ami elősegítette az asszimilációt.

A II. világháború után az 1946-ban kötött lakosságcsere-egyezmények hatására jelentősen megcsappant a magyarországi szlovákok száma. Az erős nemzetiségi identitással bírók jelentős része távozott, s az ittmaradtak még inkább visszafogták különben sem túl erős nemzetiségi igényeiket.⁵ 1948 áprilisáig 73.273 magát szlováknak valló személy települt át Csehszlovákiába, akiknek 31 százaléka alkalmi munkás vagy napszámos, 19 százaléka pedig szegényparaszt volt.⁶ A pártállami évtizedek nemzetiségpolitikáját leginkább az jellemezte, hogy úgy vélték, a szocializmus építésének folyamatában a nemzetiségi kérdés „automatikusan” megoldódik. A nemzeti identitás őrzése „hagyományörzéseként” létezhetett tovább, ami tulajdonképpen a folklór (néptánc, népzene) ápolását jelentette, többnyire intézményes – és nem hagyományos közösségi – keretek között (kulturházak, népdalkörök). Nagyjából erre az időszakban zajlik a viselet elhagyása és a nyelvváltás is; az ebben a korszakban felnövő generáció rendszerint csak passzív nyelvtudással bír, otthon csak az idősek használják a nemzeti nyelvet.

A hetvenes évektől azonban már a nemzetiségi iskolák kérdése is napirendre kerül, mivel ebben az időben megerősödnek a határontúli magyarság státusát firtató diskurzusok, s ez visszahat a magyarországi nemzetiségi politikára is.

A pártállam megszűnte után erős a törekvés a magyarországi nemzetiségek helyzetének rendezésére: 1993-ban törvény születik a „nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól”, lehetőséget biztosít az egyéni és kollektív nemzeti identitás megőrzésére. 1995-ben pedig megalakulnak az első kisebbségi önkormányzatok.⁷

⁴ Gyivicsán Anna – Krupa András: *A magyarországi szlovákok*. Útmutató Tanácsadó és Kiadó Kft: Budapest, 1997. (Változó Világ sorozat, 16.)

⁵ Tilkovszky Loránt: A nemzetiségi identitás vállalásának problémái hazánkban a 20. században. In: Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 2001.

⁶ Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség?* Ister: Budapest, 2000.; *A magyarországi szlovákság kisebbségi helyzete*. Miniszterelnöki Hivatal: Budapest, 1997.

⁷ Tikovszky: A nemzetiségi identitás vállalásának problémái, i. m.

3. A szlovák kisebbség ma Magyarországon

A magyarországi szlovák kisebbség száma alapján a harmadik legnagyobb nemzeti kisebbségnek számít az országban. A szlovákok hazai szervezeteinek becslései alapján számuk kb. százezerre tehető. A különböző szempontú népszámlálási adatok szerint (1990) mintegy tizenháromezren vallják magukat szlovák anyanyelvűnek és tízezren szlovák nemzetiségűnek. A 2001-es népszámláláson pedig már 17.692-en vallják magukat szlovák nemzetiséghez tartozónak, az anyanyelvet vallók és a családi, baráti körben nyelvet használók száma azonban csökkent.

A különböző szocio-demográfiai jellemzők tekintetében a magyarországi szlovákokról hasonlókat lehet elmondani, mint a legtöbb hazai kisebbségről: még az összlakossághoz képest is jobban jellemző rájuk az elöregedés, több mint negyven százalékuk pedig inaktív keresőnek számít. Jövedelmi helyzet és iskolai végzettség tekintetében azonban nincs lényeges különbség az országos mutatókhoz képest – ez utóbbi azért is különös figyelmet érdemel, mivel a II. világháború utáni lakosságcsere során a hazai szlovák értelmiség jelentős része Csehszlovákiába települt.

A szlovák kisebbség többsége alapvetően nem alkot zárt, homogén közösséget: jelentős részük szórványban él, ami egyértelműen hátrányos a nemzeti identitás megőrzése szempontjából. A mai szlovákok nagyobb része Komárom-Esztergom, Pest, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyékben lakik. Ez utóbbi területen találhatóak a leginkább hagyomány- és identitásőrző települések, mint pl. Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós. Nem jelentéktelen a fővárosban lakó szlovákok aránya sem, közel egytizedük él Budapesten.

A kisebbségi önkormányzat létrehozásának lehetőségével igen aktívan élnek a szlovák nemzetiséghez tartozók, ezen kívül számos országos és helyi szintű kulturális és egyéb civil szervezetet működtetnek. A nyelv őrzésében igen fontos szerepet betöltő szlovák nyelven folyó oktatás is működik jónéhány településen.⁸

---

⁸ Gyivicsán – Krupa: *A magyarországi szlovákok*, i. m.

4. A Kádár-korszak emlékezete két visszaemlékezésben

4.1. P. bácsi

Az első elbeszélő, P. bácsi 1927-ben született, egy minden bizonynyal jómódú családba, az apja ugyanis állatkereskedő volt, lóval, sertéssel kereskedett. Van egy testvére, róla semmit sem tudunk. P. bácsi már hatéves korától dolgozik a földeken, az iskolát a hatodik osztályig végzi el. Később még leventeképzőbe jár. Amikor a helyi uraság csődbe ment, banki hitelt vettek fel, és megvették 60 hold földjét. Az utolsó részleteket már a háború vége felé fizették ki. Az apja nagyjából ekkoriban a falu bírója volt. 1944-ben meghalt, májrákban vagy agydaganatban, illetve az is lehet, hogy megfázásban – ez nem egyértelmű. Utána a család tovább folytatta a gazdálkodást. 1960-ban alakul a helyi téesz, ekkor elvették a földjeiket, a nagypapját, aki a helyi Gazdakör elnöke volt, mint kulákat összeverték, maradandó sérüléseket okozva. Rá két évvel meghal. P. bácsi a beléptetés után traktorosként kezd dolgozni a téeszben, később ugyanott sofőr. Időközben megnősül (pontos időpontot nem közölt), és születik egy fia. A felesége takarítónő, aki 1979 körül *aneurisma* miatt lebénul, azóta a férje ápolja. Nagyjából ebben az időszakban P. bácsit gerincpanaszok miatt leszázalékolják, és nyugdíjba megy. A kárpótlás keretében visszakapják földjeiket. Fia a kilencvenes években feleségével Kanadába költözik. 2000 körül költözik haza, a visszakapott földeket értékesítik, ebből építkeznek egy elit környéken (mármint a fia). P. bácsi nyugdíjazás óta otthon dolgozik a ház körül, műveli a kertet.

P. bácsi élettörténete egy tipikusnak mondható „kuláktörténet”. Az anyagiakban egyre gyarapodó, felfelé törő parasztcsalád, amely feltehetően társadalmi megbecsültségnek is örvend a faluban, hiszen az apa bíró, a nagypapa a Gazdakör elnöke, a háború után a kommunista hatalomátvétellel a „rossz oldalra kerül” – illetve az apa kerülne, de ő a háború vége felé meghal – vagyonukat, a földet, addigi életük alapját elvesztik. Az addigi családfejek meghalnak, P. bácsinak pedig már nincs menek az élére állnia, hiszen a családi gazdaság már a múlté. Az addig önálló gazdálkodóként dolgozó fiatalember traktorosként és sofőrként kell dolgozzon a téeszben (ami az ő elvett földjeiből alakult!), a korábbi, közösségen belüli státusza nyilvánvalóan odaveszett, életének addigi keretei szintén; megkockáztatom, hogy identitásának alapjai is elvesztek ezzel, s kérdéses, hogy ebben az élethelyzetben kínálkozik-e bármilyen új

identitás a régi helyett; milyen (a túlélést segítő) öndefiníciós lehetőségek állnak rendelkezésre ebben a helyzetben.

A Kádár-korszak bizonyos értelemben a legeseménytelenebb időszak az életében: innen gyakorlatilag egyetlen eseményt sem ismerünk. Valószínűleg ebben az időszakban születik a fia, tehát a család bővüléséről, a javak gyarapításáról szólhatott ez az időszak.

Az igazi fordulópontok a fiatalkorára esnek – 13–14 éves lehet, amikor béresből földtulajdonosokká válnak, 16 éves, amikor apja meghal, a háború utolsó évében – épp, amikor emelkedőben van a család. Úgy tűnik, ez az emelkedés azonban nem törik meg az apa halálával, mert feltehetően a nagypapa tovább viszi a családi gazdálkodást. Amit a családi tragédia nem tört meg, azt azonban megtöri a történelem: először a beszolgáltatások, majd a földek tagosítása, amely az utolsó, s egyben a legjelentősebb fordulópont az életében. Hiszen ez az a pont, ahonnan az élete (amely nyilvánvalóan addig is nehézségekkel bírt, hiszen közben volt egy háború) gyökeres fordulatot vett.

A Kádár-korszak éppen életének legtevékenyebb és legaktívabb korszakára esik, harmincas éveinek elejétől a nyugdíjazásáig, 54 éves koráig – elvben, a biográfiából azonban nem olvashatunk ki nagy történéseket, eseményeket. Eseménytelen volt – a fő kérdés, hogy ez az eseménytelenség a nyugalomé, vagy a hiányé. Erre leginkább magából a szövegből kaphatjuk meg a választ.

A főnarratíva – amely jelen esetben egy 30–35 perces összefüggő, megszakítás nélküli szöveg – sajátossága, hogy nincsen benne történet. Legfőképp az élettörténet hiányzik szinte teljes egészében belőle, de más történeteket sem találhatunk. Csak egy leírás, látélet arról, hogyan működött a rendszer, hogyan kellett viselkedni, hogyan lehetett megélni. Ebbe a nagyobb szövegszakaszba, amely tehát elsősorban leíró és általánosító jellegű, nagy ritkán történettöredékek – épp csak egy-két sorosak – ékelődnek. Ugyan elindul az élettörténet, amely egyből a téeszbe való beléptetésnél kezdődik, de azonnal megszakad, és általánosságokba csap át. A beléptetés története után már csak egyetlen tényt ismerünk meg az életéből: a nyugdíjba vonulás időpontját, egy rövid közlés formájában. Azaz életének története mindössze ennyi: a kényszerű téesz-időszak kezdete és vége.

A további beszélgetés során született szövegre – tehát amikor már kérdések is elhangzottak – teljes mértékben ugyanez a szerkezet jellemző: egy rövid élettörténeti közlés, majd egy hosszú általánosító rész. Történetek alig-alig tűnnek fel, habár az elbeszélő hosszan és szívesen beszél,

inkább a véleményét, esetleg a falu történetét osztja meg velünk, de személyes történetek szinte egyáltalán nem tűnnek fel a szövegben.

A kevés történet is a gyerekkort, fiatalkort öleli fel, az utolsó személyes történet a téeszbe való beléptetést meséli el. A tagosítással megszűnnek a történetek – a saját történetek.

A rövid élettörténeti közléseket, életrajzi töredékeket, úgy tűnik, az elbeszélőnek mindig el kell helyeznie egy tágabb kontextusban – egy rövid megjegyzés erejéig a falu szintjén értelmezi saját életének eseményeit, majd az ország, a nagypolitika, a nemzetközi politika szintjén. Ez utóbbi fejtegetések teszik ki a szöveg nagy részét. Mi lehet a funkciója ennek a beszédmódnak? Feltehetően ezzel a térbeli távolítással próbál az elbeszélő minél messzebb kerülni saját tragédiájától: annyira tágítani kell a határokat, hogy az egyéni történet egészen súlyát veszítse, s így váljon elviselhetővé és közölhetővé.

A család történetét, illetve az ő élettörténetét csak az újabb és újabb rákérdések kapcsán, elég elnagyoltan ismerjük meg. Érdekes, hogy a család története a háború ellenére is egy sikertörténet lehet, amit a tagosítás tör meg végleg. Onnantól nincs mit mesélni, nincs mit mondania a Kádár-korszakról – mintha semmi sem történt volna már azután, hogy a család és a családi gazdálkodás szétesett.

Annak az időszaknak a története, amikor traktorosként dolgozott a téeszben, tehát gyakorlatilag életének egész aktív időszaka (ami egyben a Kádár-korszakot fedi le időben) teljes egészében a téesz történeteként van elbeszélve, nem pedig személyes történetként. Ez e téesz-történet pedig arról szól, hogyan tették tönkre a termelést azokon a földeken, amelyek azelőtt bőven teremtek, s hogy mentek tönkre maguk a földek is. S hogy döntéshelyezeten kívül rekedve nem maradt számukra más, mint hogy dolgozzanak, minél többet:

„Amikor aztán beléptünk már más lett a dolga, arra kellett koncentrálni, hogy az ember becsületesen dolgozik, meg tudjon élni.”

„Erről ennyit tudok mondani, hát már többet nem is tudnék mondani, ez a vég. Teljesítünk. Aztán 54 éves koromban nyugdíjba mentem.”

Ebben a két mondatban mondja el azt a több mint húsz évet, amit a téeszben dolgozva töltött el. (a többi szövegrész magára a termelésre és a téesz történetére vonatkozott). Tehát gyakorlatilag ebből a két mondatból húsz év hiányzik. A téesz-történet másik érdekessége,

amellett, hogy gyakorlatilag P. bácsi élettörténetét helyettesíti, hogy szemben áll a családi földvagyon gyarapodásának, és egyben a szlovák-ság anyagi gyarapodásának történetével. P. bácsi viszonylag részletesen elmeséli, hogyan szereztek földeket a Mária Terézia idején még béresként betelepített szlovákok. Érezhető büszkeséggel beszél arról, hogyan vásárolták fel a tönkrement uraság földjeit, hogyan lett egyre több föld a birtokukban. Saját családjának története is ennek a szlovák történetnek a része. Ennek a történetnek a csúcspontja – a háború által nem megtörve – közvetlenül a háború utáni időszak. Az elbeszélő szerint ekkor voltak a legjobb termések, ekkor prosperált leginkább a gazdaság. És ekkor, mondhatni drámai tetőpontként következik be a törés: 1948-ban az első, kisebb téesz megalakulása, majd a durva beszolgáltatások, 1960-ban pedig a nagyobb téesz megalakulása, amikor minden földet elvettek. Innentől lefelé ível a történet: az addig szépen gyarapodó földek, a jó termések odavesznek. Innentől, az elbeszélő ezzel a mélyponttal tulajdonképpen elejti a történet fonalát, megszűnik a további elbeszélés. Azt ugyan megtudjuk, hogy a visszakapott földeket eladják, és a fia meggazdagodik belőle, de ezek már csak általunk kigyűjtögetett információk, az elbeszélő már nem formálja történetté, leírásá ezeket, csak egyszerű adatközlést nyújt. A téesz-történet végével teljesen megszűnik a szöveg dinamikája.

A saját családjáról, tehát feleségéről, gyerekeiről nincs mit mondania, nem értelmezhető, nem helyezhető el sehova. A szülői család, a béresből gazdává válás igen, ez elmesélhető, átélhető, de az utána következő időszakról nincs mit mondani. Az elbeszélő nem tud identitást váltani, nincs igazán olyan felkínált identitás, amit felvehetne, mint például a másik elbeszélőnk, aki melósként azonosította magát. Traktorosként egy téeszben – ebből nem lehet identitást képezni, azok után, ami történt. Talán éppen emiatt nincs mit mondani azokról az időkről. Egyetlen dolgot mondhat arról az időszakról, mármint önmagáról: nagyon sokat kellett dolgozni. Talán azért éppen ez az, amit a másik hasonló sorsú elbeszélőnk is kiemelt, a rengeteg munka, hogy nekik nem maradt semmi más, amit átmenthetett, csak a szorgalmukat. P. bácsi családja számára a történet akkor változhat vissza valamelyest a régi sikertörténetté, amikor fia a földeket nagy összegekért tudja értékesíteni. Ez azonban már a fia története, az ő életében már nem hoz változást a földek visszaszerzése. Tulajdonképpen egy eseménytelenné tett életet láthatunk – így nincs is mit mondania. Ezért van csak argumentáció az egész kádári korról, míg

gyerekkoráról vannak történetei. Neki már gyerekként is volt feladata – tejet hordani, dolgoznia földeken, azaz megvolt a helye.

A szlovákság története a szövegben a földhöz jutásról szól: hogyan lettek béresekből földtulajdonosok. Ezt a települést nem érintette a lakosságcsere. Így a feltörekvő szlovákság története végül a kulákság történetével azonos. Ahogy a kulákság történetét elvették, valószínűleg az övéket is. A szlovákság identitását az életforma őrizte meg, ezzel ez is eltűnik. A szlovákság történetét P. tulajdonképpen a földszerzés történeteként meséli el; később ugyan ilyen értelemben már nem esik szó róluk, de a földek széthullásának története értelmezhető a szlovákság identitásának széthullás-történeteként is.

A történet egyik sajátossága, hogy hiányoznak belőle a nők. P. nem mond semmit anyjáról, nagyanyjáról, s a feleségéről is csak egy-két mondatot. Az ő története elsősorban a férfiaké, akiknek a birtok továbbvitele helyett a traktorosság jutott. A nők a téesz kapcsán kerülnek inkább csak szóba, két helyen: egy helyütt, miszerint a férfiakra nem nagyon volt szükség, megelégedtek vele, ha a nők mentek oda dolgozni, egy másik helyen pedig a hozzá nem értő agronómus egy nő. A téeszben végzett női munkát abban az időszakban meséli el részletesen, amikor a helyi téesz nagyon jól ment, virágzott a termelés. Majd a nagy téesz-összevonások után leáldozott a helyi téesznek is, az ő szakértelmüknek, az asszonyok szorgalmának és az ő földszeretetüknek nincsen tovább értelme, így nem is beszél többet arról a munkáról, amit akkor ott ők és az asszonyok végeztek. Ehelyett arról beszél, hogyan tették tönkre a termelést. Ez az egyik leghosszabb rész a történetben, szembe állíthatjuk, s az elbeszélő is szembeállítja implicit módon azzal az időszakkal, amikor a föld a saját művelésükben volt, s prosperált a gazdaság.

Az elbeszélésen végigérve választ kapunk az élettörténet kapcsán feltejt kérdésre: miért nem történik semmi a Kádár-korszakban? Ez a történelménélküliség nem a nyugalomé, hanem a kisémmizettségé, az értelmetlenné tett mindennapok relatív eseménytelensége és elmondhatatlansága. Megfosztva az identitástól, és az életük alanyától, a földtől. Erről az időszakról az egyetlen, amit mondani lehet: hogy dolgozni kellett, sokat.

4.2. B. úr

Második elbeszélőnk 1945-ben születik, egy testvére van. A család földműveléssel foglalkozik. B. gyerekként besegít a munkákba a földeken.

A nagymama velük lakik. 1958-ban megalakul a téesz, ekkor földjeiket elveszik, egy holdat visszakapnak háztáji művelésbe. Azon főként takarmányt termesztenek. Ipari iskolában tanul, majd bevonul, a határőrséghez kerül. Leszerelés után a melléküzemágban dolgozik. Megnősül (pontosan nem tudni, mikor), két gyereke születik. A rendszerváltás után visszakapja a földeket, amelyeket értékesít. Megalakítja a Gazdakört, ennek elnöke. A kilencvenes évektől helyi képviselő. A kilencvenes évek közepén megözyegyül. Jelenleg élettársával él. Az anyósuk velük egy telken lakik. Az édesanyja még él, a faluban lakik, de külön.

Az első jelentős fordulópont az elbeszélő életében a tagosítás. Azonban még fiatal (16 év körüli), mikor ez történik, így még lehetősége van érdemben váltani, míg az előző elbeszélő esetében harmincévesen erre már kevésbé nyílt lehetőség. Mesélőnk élettörténete az előzőétől különböző irányt vesz: szakmát tanul, bevonul. Végül, akárcsak P. bácsi, a melléküzemágban helyezkedik el, azonban előtte a tanulás és a katonaság egy átmeneti szakaszt képez.

A Kádár-korszak az ő esetében is az aktív életszakaszra esik, s most sem ismerünk túl sok biográfiai adatot erről az időszakról: megnősül, házat épít (nem tudni, pontosan mikor). Ezek az események nem tűnnek fordulópontnak, mivel semmiféle más eseményt nem generáltak.

A következő fordulópontnak a rendszerváltás tűnik: az utána következő időszakról jóval több mindent tudunk, mint az előtte eltelt harminc évről. Az elbeszélő helyi aktivistaként működik, szívesen tevékenykedik a közért. Felesége halála után képes újrakezdeni, új párt talál magának.

Jelen esetben is szembetűnő a Kádár-korszak eseménytelensége, ugyanakkor az elmúlt tizenöt év annál aktívabbnak tűnik. Mi okozza ezt az ellentétet a két időszak között? Mintha a pártállam idején lefojtott energiái kiszabadultak volna, s új lendületet vett az élete. Lehet azonban, hogy ez a feltételezés téves, és a rendszerváltást megelőző évtizedek épp olyan intenzitásúak voltak, mint az azt követő, csak az valamiért elbeszélhetetlen.

Az elbeszélés szerkezete hasonló, mint az előző elbeszélő esetében. Egy hosszú, majd egy órás egybefüggő szakasszal indul, ahol egyetlen szó sem hangzik el az életéről direkt módon, csak a Kádár-korszakról való elmélkedés, általánosságok kerülnek elő – egyébként éppen azok a témák, amelyeket már a bevezetőben is megneveztünk a nosztalgia alapjaként. A következő szakaszban megismerünk néhány adatot és eseményt, történetet az életéből, de épp olyan tálalásban, mint előző elbeszélőnk esetében: egy

rövid személyére vonatkozó közlést azonnal valamilyen nagy általánosítás követ, mindig átcsúszik a szöveg általános síkra. Az első – tehát a nosztalgiazós – szakaszt átugorva rátérek az élettörténeti részre.

A biográfia alapján a két elbeszélő gyerekkor nagyjából hasonló körülményeket mutat (időben azonban máshová esik), ennek ellenére a két gyermekkort teljesen más megvilágításban mesélik el. Mindketten nehéznek és munkásnak látták a gyerekkorukat, de az első elbeszélő egyértelműen pozitívan idézte fel, míg második visszaemlékezőnk meg lehetőszen ambivalensen viszonyul:

„Hát gyerekként, – a szüleim földművesek voltak, földjeink voltak – gyerekkorba, hogy is mondjam nehezebb gyerekkor volt, de valahogy szebb. -- Akkor a gyerekek még az utcán fociztak, ilyet nem látunk most, fejletek, valamilyen formában összejöttek, a barátok is. Akkor hát a földeken sokat kellett segíteni a szülőknek, utána állatok voltak, azokat etetni meg este megitatni, meg hasonló, mint egy fiúgyerek. Hát már, mikor tizenhat éves koromban lett téesz-ek, addig nem voltak téesz-ek, magángazdálkodás folyt, és utána, én örültem is a téesz-nek, mert bevették a földet, mert gyerekként mindig ki kellett menni akár kapálni, ekézni, lovakat, állatokat, hogy is mondjam – gondozni.”

S ez az ambivalencia leginkább a földhöz köthető, míg az első esetben épp az a kötődés alapja. A gyerekkorhoz való viszonyulás meghatározza azt a perspektívát is, ahogyan a későbbi éveket látatják. Az első elbeszélő, aki úgy beszélte el gyerekkorát, hogy akkor jó soruk volt, a Kádár-korszakot nehéznek és küzdelmesnek látta, ahol csak nagyon sok munkával lehetett megélni. Ő továbbra is kapcsolatban maradt a földműveléssel: téeszben dolgozott, emellett háztájizott, s a rettenetesen sok munkával eltöltött évekre emlékszik vissza. A másik elbeszélő elszakadt a földtől, ő a Kádár-korszakra nosztalgiával gondol vissza, szemben a másik kettővel. Olyan időszakra emlékszik, ahol mindenkinek megvolt a megélhetése, és valódi munkahelyi közösségek léteztek.

„Tudom, hogy ez hiányzik, a közösség, hogy valahova tartozzanak.”

A Kádár-rendszer tekintetében, amelyre most nosztalgizva tekint vissza, önmagában nem az adja a nosztalgia alapját, hogy a szegénységből, ha nem is jólétbe, de jobb körülmények közé kerültek, hiszen módos családból származó emberekről van szó. Inkább a jelenben kell

keresnünk a nosztalgia alapját, valamilyen itt lévő hiány fordítja a múlt felé az elbeszélőt:

„Akkor én sem szerettem a Kádár-rendszert akkor, de most már teljesen másképp látom a dolgot, mert lényegében a munkásosztály eltűnt. Akkor volt egy olyan munkásosztály, ahol az emberek, hogy is mondjam, - mint egy családban dolgoztak, hát azon a területen, ahol dolgoztak. Voltak ezek az üdülések, a SZOT-üdülések meg a hasonlók, és akkor, minél több gyereke volt valakinek, hát szinte már majdnem ingyen küldték el üdülni, amit most már nem tehetnek. A másik, hogy üzemekben kirándulásokat szerveztek, mert a szabad szombat az szabad szombat volt, nem mint most, hogy szombat, vasárnap egybefolyik, sőt olyan üzemek vannak, hogy folyamatosan dolgoznak, és ahogy esik a, hogy is mondjam – a szabadnap, akkor úgy vannak otthon, szóval összevisszaságnak tartom ezt, és a másik, ami rendkívül fontos, ahogy én én látom mikor az ember nézi a televíziót, hogy a kilátástalanság, főleg az olyan fiataloknak, akiknek nincs családi háttere. Hát annak én nem is tudom, hogyan tudja megoldani a problémáját. Mert először is – a munkája, nincs, nincs biztosíték, hogy akármilyen területen dolgozik, hogy az meddig működik, mennyit keres, vagy hasonló, és ha otthont akar teremteni, akkor elég komoly – hogy is mondjam – kölcsönöket kell felvenni, amit nem biztos, hogy, hogy vissza tud adni, hát a munkájától függ, ami mondtam, hogy nem biztos, és a családok sem igazán tudják segíteni, amelyiket tudják, hát az szerencsés helyzetben van, de amelyiket nem, hát szóval az nagyon-nagyon kegyetlen, akinek albérlétekből kell indulni és nem vár valahonnan segítséget. Sőt aki az 55 éves kort elérte, az már védett korba került, nem lehetett kirúgni, ha esetleg valami olyasmit csinált, vagy hason-”

Az elbeszélő a mostani kilátástalanságot (ami a fiatalok kilátástalansága!) állítja szembe azzal biztonságérzettel, ami, így visszatekintve, a számukra biztosított volt. A biztonságot egyrészt a biztos munka adta meg, de ez kevésbé hangsúlyos, sokkal inkább a közösség ereje volt a meghatározó: a közös kirándulások, üdülések. S hát a biztonság alapját megadó *házak* is közösségi erővel, kalákában épültek:

„Akkoriban lényegében szinte pénz nélkül tudtak az emberek majdnem hogy építeni, szinte fillérekért lehetett a telkeket megvenni, aki vett,

kalákába összeálltak, a munkatársai elmentek segíteni, hol az egyiknek, hogy a másiknak. Akkor különböző vállalati kölcsön, kamatmentes, meg hasonló, szóval próbáltak segíteni, ahol lehetett, hát itt D-n is látni, akkor egész utcák épültek, igaz hogy nem olyan kastélyok, mint most egyesek, de hát nagyon sokan örülnének azoknak a házaknak is, amik akkor épültek, például ez is akkor épült, és - én úgy látom, hogy sokan ebből a korosztályból, amelyik végig élte azt, - már-már úgy nosztalgizál, hogy - nem is magáért a rendszerért, mely egypártrendszer volt, vagy hasonló, hanem azért a kollektívákért, azért a biztonságért.”

Az objektív valóság is megjelenik a szövegben: *„lényegében pénz nélkül tudtak az emberek építeni”*, csak éppen sajátos interpretációban, hiszen valóban nem volt pénz, amiből építkezhetek volna, s így a saját befektetett munkával kellett azt helyettesíteni, a végsőkéig kizsarolva saját teljesítőképességüket. A viszonylagos „jólét” ebből a befektetett pluszmunkából jött létre, *„például ez is akkor épült”* – mondja a házáról az elbeszélő.

Az akkori biztonság másik alapja a szociális rendszer. Érdekes momentum, hogy az interjúalany szerint az akkori központi elosztásnak volt köszönhető a szociális biztonság, míg most éppen ez a központi elosztás tesz kiszolgáltatottá:

„és a másik, ami nagyon érdekes dolog, hogy most mennyi kórházat zárnak be, meg ágyakat szüntettek meg, ami akkor épült, mert azóta nem épült, hanem azokat bontják le, ugyan úgy iskolák, óvodák. Hát most nem nagyon hallani, hogy épülnek, szintén bezárják, vagy összevonják, nem bírják fenntartani, mink akkor nem is hallottunk, hogy bezárnak, vagy hasonló. Nyilván volt egy központi elosztás, ami oda tette a pénzt, ahol van. Na most, a központi elosztásban a nagyon sok milliárdos, hát az nem fogja odatenni, az oda teszi, ahova akarja. Nem biztos, hogy ez a pénz oda jut, ahova kellene.”

A Kádár-rendszer emlékezetének másik, számunkra fontosabb momentuma a *közösség*.

„Jaj, mit akarok mondani még, hogy a Kádár-rendszerben, nekem most visszagondolva, hogy azok a dolgozók, vagy munkatársak – mert akkor nem volt az, hogy egyik évben itt dolgozunk, meg a másik évbe – sokszor az ember majdnem egy munkahelyről ment nyugdíjba. Bement

egy közösségbe, olyan hasonló volt a kereset mindenhol, nem volt érdekes, hogy elszípkázom, meg duplán adok, hát ilyen nem volt, és ott kialakultak azok a jó ismerősök és az ember onnan tudja azokat a jó kapcsolatokat, még ha találkozik akár Pesten, vagy áruházban, bármi azokkal a dolgozókkal, örül, mert szinte családtagja volt akkor. És most, szinte hogy hallom, hogy az emberek nem hogy családtagnak, hanem mindegyik igyekszik úgy alakítani a dolgot, hogy véletlenül, ha leéptetés történik, nehogy őt építsék le, inkább a társát építsék le, mert-mert neki veszélybe, – mit tudom én a – megélhetése, vagy hasonló. Én nem tudom, hogy így látom-e, vagy más is így látja, de én így látom.”

Ez a nosztalgia legerősebb eleme, a történet során ciklikusan mindig visszatér, minden egyes szakasza a beszédnek ide kapcsol vissza. Végül, az egész beszélgetés lezárásaként, és az élettörténet végeként egyben, B. úr elmeséli, hogyan szervezte újjá a közösséget az életében. Alapított egy Gazdálkodó Egyesületet, amelynek legfontosabb építőkövei: közösségi rendezvények, bál, üdülések, kirándulások, mindenki megfér egymással, és társadalmi munkával működtetik. A Kádár-korszak kapcsán tulajdonképpen ugyanezeket az elemeket emelte ki érényként.

„Ez egy háromszáz fős tagság. Ennek vagyok az elnöke. Na most, ilyen formában nagyon sok a kapcsolatom, úgy igyekszünk mindig programokat csinálni, szervezni, mert nagyon szeretnek ide az emberek jönni. Miért? Mert valahova szeretnének tartozni. Valahova. Valaki az egyházhoz tartozik, akkor csak oda mehet, és azok vannak ott. Vagy sokan teszem azt, a kocsmába, olyan egyedülálló, a társaság miatt, nem azért mert annyira szomjas, a társaság miatt. Na most, ha van egy olyan közösség, ahol mindenkit befogadnak, nagyon-nagyon szeretnek ide jönni az emberek, azért is vagyunk ilyen sokan, – a másik, hogy – érdekes dolog, hogy itt úgy megfér egymással, lehet az evangélikus, katolikus, parasztasszony, ügyvéd, jogász, van mindenféle köztünk, a világ legnagyobb békességben.”

„Nagyon sok kirándulást szervezünk, most is megyünk Erdélybe, hat napra. Már öt éve állandóan járunk, mert-, hogy is mondjam, mindenki ismeri egymást ott. Fürdőhelyre megyünk, vagy a legközelebbi kirándulóhely--- hogy- hiába rendezné meg ezt a Hilton,- nem tudná úgy jól érezni magát, mert azt is ismeri, azt is ismeri. Vagy például csinálunk

évente három bált is, most lesz 21-én, ez az egyedüli, mármint hagyomány, ez jelmezbál. Nemcsak az óvodások öltöznek jelmezbe, itt a férfiak is felöltöznek, mert ez valamikor hagyomány volt, farsangi bál, kiment a divatból, de mi visszahoztuk.”

„Szemetet szedünk a faluba, az ilyen társadalmi munka-, oda is annyira szeretnek járni, ez egy érdekes dolog, szemetet szedni az emberek, utána tábortűz, szalonnasütés, beszélgetés. Jön mindig menet közben is egy kocsi velünk, aki üdítő, bor, sör kávé, ki mit akar, és szeretnek velünk jönni. Nem a szemetet szeretik szedni, az együttlétet.”

És amit még visszahoztak, azok a gyűlések:

„Itt is a gyűléseinken, általában olyan- hatvan, hetven, nyolcvan ember mindig van.”

„Társadalmi munka az egész, huszonevéstől a nyolcvan évesig van közöttük minden korosztály. Tudom, hogy ez hiányzik, a közösség, hogy valahova tartozzanak.”

Érdekes momentum, ahogyan átmentette a Kádár-rendszer számára fontos elemeit a jelenbe: ugyanis olyan alapra szervezte meg ezt a közösséget, ami az ő életében még a téészesítés előtti időkre nyúlik vissza: a gazdálkodásra. Éppen a gazdálkodás terhétől való megszabadulásnak örült akkor:

„Hát már, mikor - tizenhat éves koromban lett téészek, addig nem voltak téészek, magángazdálkodás folyt, és utána, én örültem is a téésznek, mert bevették a földet, mert gyerekként mindig ki kellett menni akár kapálni, ekézni, lovakat, állatokat, hogy is mondjam- gondozni.”

Itt tulajdonképpen duplacsavar van: a gyermekkor szlovák közösségének érzését próbálja újra létrehozni a Kádár-korszak nosztalgiája alapján, de a földre alapozva, amit épp az a rendszer vett el! Ebben valahol az is benne van, amit az előző elbeszélőnél is feltételezhettünk: a szlovák identitás fontos alapja a föld – talán ezért volt fontos épp gazdakört szervezni, nem pedig valamilyen kulturális szervezetet.

És itt nyer magyarázatot az egész beszélgetés felütése, az a félbemaradt mondat, ami csak ennek fényében értelmezhető: *„Ez érdekes dolog így visszagondolva, hogy megtörtént-e a rendszerváltás, amit mindenki várt.”* Ott ez

a szöveg értelmezhetetlen volt, hiszen utána kizárólag arról beszélt, hogy mivel járt a rendszerváltás. Ez a kérdés sokkal inkább az életére vonatkozik – ő átmentette magának az előző rendszerből, méghozzá másokra is kiterjesztve, amit fontosnak érzett.

Maga a szlováksághoz, a szlovák közösséghez tartozás ugyanakkor szinte elbeszélhetetlen. Mindössze egy helyen, közbeszúrva csak, kerül elő ez a téma, s egy helyen pedig a nemzetiséghez tartozást beszéli el – de egy sváb öregasszony példáján keresztül:

„Az az érdekes, volt ottan a, – V. utcában laktam sokáig, meg az édesanyám is ott lakik, szemben egy idős sváb néni, aki három éve halt meg, ha nem hal meg, több mint száz éves lenne. Annyira ép eszű hölgy volt, nem volt családja, s én úgy szerettem odajárni. – Rendkívül sokat mesélt, hát ő ’900-ban született, ’902-ben, és hát szintén földek. Meg hát más nemzetiségű volt, sváb, és az akkori életet mindig mesélte nekem, hogy akkor az egész falu a határban volt, mindenki ismerte egymást, a szüretek, az aratások, ezek mind-mind akkora ünnep volt, hogy utána ünnepték akár bálokon, vagy hasonló, mert akkor nem voltak úgy különülve a – hogy is mondjam, a – voltak a sváboknak külön, ha nem is kultúrházuk, hát olyan vendéglő, és a vendéglőknek általában volt egy olyan táncterem, hol ők voltak, – volt a parasztnak, iparosoknak, meg külön, még az is olyan elkülönülés volt, hogy evangélikus, katolikus, szóval ezek a csoportok. – Hát a keresztbe házasság az ment, de akkor is mindegyiknek meg volt a maga – hagyománya. Nyilván annak a svábnak más hagyománya volt, meg más tánc, más hasonló, a szlovákoknak, népviseleteseknek megint, és én olyan nagy szeretettel mindig hallgattam, hogy mesélte és akkor mutogatott olyan képeket, még a csömöri könyvben is van olyan, amit én adtam oda, ahol 1915-ben van talán szüreti felvonulás. És svábok, meg hasonló és akkor vagy százan vannak, mert akkor mindenki érezte, hogy ott kell lenni, mert ott van a falu. Nem, mint most, hogy szinte fizetni kell azért, hogy – gyertek má’, meg ajándékot adni, hogy hát a felvonulásra kifizessük a ruhát, hasonló, hát akkor-akkor szinte, – hogy is mondjam, az egy olyan természetes dolog volt, hogy akkor megyünk, oda megyünk a lovakkal, ünnepelünk.”

Ez a szövegrész csak egy beékelés egy hosszabb szövegfolyamba, amelyben a családok felbomlásáról beszél, elsősorban arról, hogy az öregek egyedül élnek, korábban azonban ez nem így volt:

„Másik a családok, ami nagyon fontos. Akkor – nem volt az, hogy mindenki külön elment lakni, hanem a nagymama, nagypapa, az ott élt a családdal. És, hogy is mondjam, megint most, hogy igyekeznek eltenni valahova, nyugdíjas otthonba, vagy öregek otthonába, hanem akkor ragaszkodtak is az ilyen nagyszülőkhöz, mert általában amellyikkel volt a nagyszülő, a vagyon java része azért maradt. Aki a nagyszülővel volt. A nagyszülőnek volt is tekintélye mindig és most – lényegében magukra maradtak, lehet mondani. Mert a fiatalok is igyekeznek külön, akkor még a szülők, akik bírják magukat, hát azok meg megmaradnak, és akkor van még a nagyszülő. Én mindig nagycsaládban nőttem fel, mert a nagyszüleink neveltek szinte, édesanyám, édesapám mindig kint volt a határba. Mentek reggel, este hazajöttek, hajnalba esetleg nyáron piacra. A nagymama volt az, aki otthon az állatokat megetette, megfőzte az ebédet, megfőzte a vacsorát, elindított minket reggel.”

Az öregek itt kétféle szerepben tűnnek fel: egyrészt, akiken keresztül egybe marad a családi vagyon, másrészt a család és az életforma folyamatosságát képviselik azzal, hogy a gyerekeket ők nevelik, nem pedig egy intézmény (óvoda, napközi). Lehetővé tették, hogy a gyerekek otthon maradjanak, és ez a közösséget is fenntartotta, illetve megteremtette annak alapját:

„nehezebb gyerekkor volt, de valahogy szebb ---- hogy a gyerekek nem tanulnak meg gyalogni, meg egymással, mikor az ember megy hazafelé, beszélgetett, viccelődött a saját korosztályával. A szülő beteszi a kapun, kiveszi a kapun, beteszi, hát nem tud, hogy is mondjam, akár hülyéskedni, amikor hazamegy, vagy beszélgetni egymással. Külön otthon a lecke, esetleg utána videózás, vagy tv, ebből áll. Én úgy látom, hogy ez nem jó.”

A sváb néni pedig, akinek történetét ebbe a szövegbe fűzi bele, a nemzetiség folytonosságát őrizte. (Ő szintén egyedül élt, erre hozza fel példaként.) A nagycsaládok, a közösségek eltűnésén keresztül mondja el a nemzetiségek eltűnését is. Ahogy az idősök elszigetelődésével a folytonosság megszakad – a családe, és a családban őrzött tudásé, a földről való tudásé:

„Mert a téeszbe bevitték a földeket, na ez egy óriási nagy hiba, hogy kiestt az a generáció, már kettő, -- kettő biztos, hogy kiesett, én láttam,

ahogy menni tudtam, meg végig, hogy a - tavasszal az apám hogy ültette a melegágyakat, úgy csinálta, hogy -amikor az idő, ki kell palántázni.”

De ezzel párhuzamosan a sváb asszony tudása a svábságról sem megy tovább. A tévesítéssel kapcsolatosan rendkívül nagy az ambivalencia az elbeszélőben: eddig arról beszélt, hogy jó volt, mert elszakadhatott a földműveléstől, most azonban azt látatja, hogy ez az elszakadás a hagyományos közösségtől való elszakadást is magával hozta.

Az egész interjú szövege, s így végső soron az elbeszélő élettörténete a közösség kereséséről szól – talán nem túlzás, hogy ennek az elveszett közösségnek a kereséséről –, s amit végül újraalkotott saját magának, éppen a földre, a gazdálkodásra alapozva. Története azzal zárul, hogy ezzel a mesterségesen létrehozott közösségével rátalált egy helyre, ahol igazán boldognak érzi magát: ez egy falu Erdélyben, ahová a Gazdakörrel minden évben elutaznak, s ahol még ma is a mezőgazdaságból, a kézi erővel megművelt földekből élnek az emberek.

A mese mintha a következőről szólna: a háború után szétvert paraszti (és nemzetiségi) közösségeket a Kádár-korszakban megtanult közösségteremtő technikákkal hozza vissza az életébe.

Összegzés

Az általunk vizsgált szövegek tárgyukat veszített élettörténetek: az egyik történet a föld köré, a másik a közösség köré épül, azonban a földek tagosításával az élet addigi keretei és a közösségek is széthullásnak indulnak, így a tárgyát veszített szöveg szövege is felbomlik, elbeszélhetetlenné válnak a rákövetkező évtizedek. Az elbeszélő identitása – amelyben esélyünk lenne, amennyiben az létezik, a nemzeti identitását is megragadni – a szövegek elején, az élettörténetek kezdetén ugyan megkonstruálódik, az utána következő időszak reflektálhatatlansága azonban elemészti ezeket a konstrukciókat. Az adott települést nem érintette a lakosságcsere, így ez a kollektív emlék sem kínál keretet az identitás újrafogalmazásához. Mindezzel nem szeretném az állítani, hogy elbeszélőink nem élik meg szlovákságukat, de úgy tűnik, kifelé nem működtetik – jelen esetekben nincs olyan formája, ami megfogalmazható mások számára.

